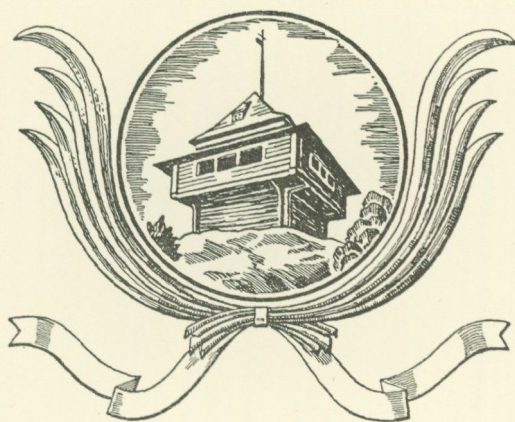

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1934**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 4

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, motiv från Skansen med Moragården i bakgrunden
är utfört efter fotografi av J. Rydberg.

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1934*

III. TILL GUTAR I FÖRSKINGRINGEN

av Nils Lithberg

18. 6. 1933

Fornsägener, som berättades på Gotland under 1200-talet, visste förtälja, att landet en gång varit så trollbundet, att det ömsevis sjönk och höjde sig ur havet, men så kom den första människan dit, hon hade eld med sig och sedan sjönk landet aldrig. Denna sägen har en motsvarighet i verkligheten. När de första människorna beträdde Gotlands jord, då hade den sista stora skandinaviska landsänkningen ännu icke nått sitt maximum. Havet steg ständigt allt högre utmed kusten, men efter några släktled kunde en förändring iakttas, landet började åter höja sig, och gamla sjöbottnar blevo så småningom bobar mark.

Det var några små horder av fiskare och säljägare, som först satte sin fot på Gotlands jord. Småningom trängde de utefter bäckar och insjöar in i landet och bosatte sig där. Efter många släktled lärde sig deras ättlingar bruka åker och äng och ta näring därur för sig och sin boskap. Ytterligare släktled kommo och gingo, orädda sjömän styrde kölarna allt längre ut på havet. Mot egna varor tillbytte de sig från främmande folk andra, som de i sin tur åter avyttrade. Förbindelserna utåt blevo delvis andra än för Nordens övriga länder, och öns materiella odling, sådan den framträder i fornfynden, får en alltmera särpräglad struktur. Tecken härtill förnimmas redan mer än 500 år före vår tideräknings början.

Detta är några etapper i förspelet till en historisk utveckling, som kan uppvisa de kraftigaste kurvorna från högkonjunkturer i

rikedom och kulturell förfining ner till tider, som tedde sig som den ogenomträngligaste natt av armod och vånda.

Vi förflytta oss ett årtusende fram i tiden, till 200-talet efter Kr. f. Det är Gotlands första storhetstid. Det är redan länge sedan Roms arméer nådde nedre Rhen och sedan de första romerska skeppen skymtade vid Bälten och Öresund. På nyanlagda vägar draga Roms köpmän till Weichsels mynning för att hämta pälsverk och vax, och sedan decennier kommer en ständig ström av romerska silvermynt till Norden och framför allt till Gotland. Hundratals storbondegårdar resa sig på ön. I lövängarna, vilka då som nu lysa av prunkande blomster, ligga de väldiga, gråa agtaken likt jättefåglar med slokande vingar. Det är ättegårdar med byggnader av 20, 30 och än flera meters längd, likt stormansgårdarna i Norges och Islands sagotid. I hagar och ängar beta boskapshjordarna och de halvilda hästarna, i små täppor vid gårdarna växa rovor och säd och andra näringsväxter, och under försommaren lyser gårds-tunet av blommen från knotiga aplar och vidkronad oxel. Med sina skepp fara bönderna runt alla Östersjöns kuster, och när de hemma på ön samlas till fest, övas då som nu härdande idrotter; varpan var redan då känd och så aktad, att till och med små gossar fått den med i graven.

Vi gå ännu tusen år framåt.

Det är en lördag i mitten av april år 1288. Från Roma klostermurar följer man med spänning vad som försiggår i skogen på andra sidan myren. Där står ett blodigt slag. Det är Visbys borgare och Gotlands bönder, som drabbat samman, och med de förra strider folk från de stora köpstäderna söder om Östersjön, med de senare churisk och estländsk adel. Det är bröder som kämpa, och kampen gäller vem av dem, som skall vara herre i den bygd, ur vilken de flesta av dem leda sin härstamning, men där Visbys folk, genom allt starkare uppblandning med utifrån inflyttade köpmän, blivit allt omättligare lystet efter makt.

Visby hade ännu, åtminstone till namnet, ledningen inom det köpmansförbund, varur senare den baltiska hansan växte fram.

Och det råder nog inget tvivel, att stadens dröm just nu var att, liksom sina systerstäder på kontinenten, vinna riksfrihet. Landsbygden däremot hyste inga utopier längre. För den gällde det blott att hävda de sista resterna av en maktställning, som i tävlan med den nya handeln i Östersjön var dömd att draga det kortaste strået.

Visby vann, men fred blev aldrig slutet mellan parterna. Den slöts så, att Magnus Ladulås gjorde Gotland med Visby till en svensk provins, och i stort sett betydde detta avslutningen av en sällsynt strålande kulturepok. Den hade varat sedan 600-talet, men hade strängt taget 1000-åriga rötter. Redan de sista århundradena av hednatiden visa genom de talrika bildstenarna en konstnärlig utveckling utan motsvarighet i det övriga Sverige. Så kommer hela den rika kristna konsten, och redan vid 1100-talets början huggas fantastiskt bildsnidade dopfuntar, som föras omkring till kyrkor inom hela Nordeuropa. Bönderna äro små handelsfurstar, som efter mönster av kontinentens adelsborgar och köpstadshus resa sig egna fasta gårdar av huggen kalksten med rundbågsportaler, som smyckas av slipade kolonner med bladprydda kapitäl.

Visby bebos av en plutokrati, som har råd att vråka upp väldiga byggnader, hus vid hus, den ena kyrkan större än den andra, och omge all denna härlighet med murar och torn. Men konsten, den smäckra arkitektoniska resningen och framför allt de ymniga bildhuggerierna, den hör landsbygden till. Det är hos det dåtida Gotlands bondeklass den höga civilisation fostrats och ansats, från vilken vi nu endast ha minnen kvar i byggnadskonst, bildhuggerier och konsthantverk, men vars vittra eller lärda minnen äro för länge sedan spolierade. Ödestimman för denna odling var drabbningen vid Högbro i Roma under brödrastriden 1288.

Vi förflytta oss halvt annat århundrade framåt.

Nu har ofärden kommit. Först dalade Gotlands makt och sedan Visbys, ön har blivit ett näste för rövare och skälmar. Och vårt svartaste minne är mordnatten Olsmässoafton 1449, då danskarna med kung Kristian själv lågo för Visby, staden

antändes och hundratals människor blevo ihjälslagna. Rimkrönikan berättar, hur mödrar lågo mördade bredvid sina barn, barnaföderskor hade dött av skräck, blinda, fattiga och halta hade blivit ömkligen brända inne. Och när överfallet skedde, då syntes Frälsarens bild på högaltaret i Mariakyrkan svettas tårar såsom en människa i stor vedermöda, de skönaste helgonbilder bleknade och en av klockorna började ringa av sig själv.

Visby är icke längre havets härskarinna. Hon har blivit ugglors och ulvars bo. Snart stå endast fönsterlösa kyrkor med brustna valv och brandsvärtade väggar såsom vittnen om vad som en gång varit. Och vid mitten av 1500-talet, då har förfallet fortskridit så långt, att Visborgs fäste blivit danskt statsfängelse och Gotland blivit deportationsorten för misslyckade existenser i Köpenhamn. Men som ett sista kvällsskimmer från en svunnen storhet kvarstå de efterforskningar, som då och då göras på den halvt förgätna ön efter sådana urkunder i runskrift eller annat, som kunna sprida kunskap och glans åt Danmarks fornhistoria.

Först då Gotland 1679 för sista gången avträdde till Sverige, började en ny framtid gry, men den odling, som nu timras, den bygges delvis på andra förutsättningar än fordom: nu träda modernäringen och industrien i förgrunden. Det hav, som en gång visat Gotlands söner vägen till rikedom och makt, bar väl alltjämt gotländska kölar, men samma hav blev nu också den isolerande muren kring öns uråldriga språk och sedvänjor. Samma hav, som en gång gjort Gotlands odling internationell, gjorde den nu efterbliven och full av fördomar.

Guten faller gärna i historiska betraktelser inför sin hembygd, men det ha också otaliga andra gjort inför den. Det är betecknande, att vad som fångat senare tidens konstnärer mest, är ruinerna, och att den diktning i vers eller prosa, som inspireras från Gotland, gärna blir historiskt romantisk. De tillfällen, då det gotländska landskapet skildrats i färg eller toner, höra till sällsyntheterna. Och även när praktiska frågor och nutida näringsfrågor kommit på tal, ha de stundom avfärdats under rubriken »gotlänningen och hans minnen».

Men det land, som vi gutar hålla högst på jorden, det är icke

ruinernas och forngravarnas land, utan landet med rosor och akvileja och liljor och salvia och med de vinande vindar från havet.

»Den blomstertid nu kommer,
med lust och fågning stor,
du nalkas ljuva sommar,
då gräs och gröda gror.»

Det är gotlandsbiskopen Israel Kolmodins sköna sommarpsalm, och traditionen vill ännu utpeka de stigar ute i prebendepastoratet Lärbro, som han vandrade, när han diktade denna just den gotländska midsommarens höga visa. — Det är ängen, som här träder oss till mötes, och ängen, den är det gotländska landskapets ära.

Lövängarna, när de stå i all midsommarens prunkande blomsterskrud eller när de om hösten lysa i tusen färger liksom i ett sista flammande nödrop inför förintelsen, eller när våren kommer och vitsipporna breda sin skimrande matta över landet och förkunna, att nu skall »fagen» (ris och vissnat löv) brännas, denna den ljuvligaste rökelse inför det nya äringsåret. Och så bara jorden själv, den saftiga, bärande jorden, när den ligger och gassar sig i den första starka solen, och glindret över de gråa gärdesgårdarna är tecknet för bonden att nu skall ploget ut. Det finns andra färger i den tavlan: de högtidliga alvarvidderna med glimmande solvända och doftande timjan, och de vita klippstalpen, som stiga ur det oändligt skiftande havet. — Det är *landet*. Det är *vårt* land.

De säga, att vi sjunger, när vi talar. Strängt taget är detta blott ett uttryck för att vi ha en egen språkmelodi, ty sjunger det gör alla språk. Men gutarna älska musiken, och det lever bland dem en både ålderdomlig och rik tonkonst. Och dock är det en sång, som sjunger i blodet starkare än alla andra. Det är havets. Ty först och sist är guten havets barn, med all öbons oro i blodet och all öbons längtan hem.

Det gamla Kretas folk talade icke om sin fäderneö utan om

sin möderneö, alldeles som vi säga modersmål, icke fadersmål. Och man har stundom tytt detta som ett uttryck för en särskilt stark hembygds kärlek, som valt sin sinnebild från förhållandet mellan barnet och dess moder.

Denna starka hembygds kärlek tillhör alla öfolk. De bli ju mer än fastlandsfolken en sluten enhet, ofta med egna känne- märken. Har havet lockat dem bort, så har landet dragit dem hem igen. Det förtaldes på Gotland under medeltiden — liksom även annorstädes — om forntida utvandringar till sydligare länder, och man har däri velat se avlägsna erinringar om goters och longobarders och andra germanfolks härstamning från de skandinaviska landen. Men det berättades också på Gotland under 1500-talet, att Alariks och Totilas göter, sedan deras välde i Södern gått under, vänt tillbaka till Norden och på Gotland grundat en huvudstad, som efter den eviga staden fick namnet Roma. Om nu en sådan berättelse har någon kärna av sanning — och den nyaste forskningen har icke velat alldeles bestrida detta — så är det ju blott ännu ett vittnesbörd om den gamla fosterbygdens makt över sina söner. Th. Erlandsson har i sin bok om det gotländska vikingaarvet givit gripande exempel på hur samma lynne än i dag lever hos Gotlands folk.

Havet, det omätliga, vida havet med en obruten synkrets, har en förunderlig makt över inbillningen. Hur många gotlands- pojkar ha inte undrat vad som finns bortom kanten, där hav och himmel gå ihop, och ibland har denna kant liksom öppnat sig, det har lyst så underligt nerifrån, när solen bröt eller sjönk, och det har till och med hänt — under klara dagar när det hägrat — att man kunnat få kasta en blick genom springan ut i oänd- ligheten, och där ha icke bara gått fartyg, där har man kunnat skåda både städer och folk. Nog hörde man då och då, att havet tog dem. Det var många, som aldrig kommo tillbaka, men ut måste de unga ändå.

Havet lockar, det hav ur vilket Gotland stigit, det hav som bragt det dess rikedomar och dess ofärd, det hav vars sång jag lyssnat till som barn och som sjungit för mina fäder sedan den gråaste urtid samma otaliga melodier. Och vart guten kommit i

världen, har han hört havet, då har han hört sången om sin barndoms land.

»Ett land mitt ute på blånande djupet, vågomsvallat och bördigt och skönt.» — Det är Homers ord om Kreta. De kunde lika gärna vara lämpade på vår hembygd. Innerligare än någon har den gotländske bondeskalden Gustaf Larsson tolkat denna gutens kärlek till sitt vågomsvallade land:

»Gotland min längtan, Gotland min tro,
Gotland mitt vårliga land!
Havet det vida tar Dig i famn,
folket och landet allt som har namn.
Östersjöbölja sjung mig till ro
Sist på min fädernestrand.»